
Salih Fočo

Paradigma političke patologije

Paradigma bosanskohercegovačkog društva

Šta je paradigma i kako se reflektira na složenost društvenih odnosa pitanje je koje u posljednje vrijeme sve više inspirira sociologe i društvene analitičare. Odgovori su složeni, vrijeme ih potvrđuje ili demantuje, iskustva daju za pravo teorijama ili ih odbacuju kao neosnovane i neutemeljene. Bogatstvo promjena, dinamika i gustoća aktera su snažni, izazovni, ali ne i poželjni za empirijsku analizu. Brzina i dinamika promjena se ne prati ili ne analizira, ne samo iz snage promjena već i iz nedostatka navika ili poželjnosti toka i ishoda istih, od strane snaga koje se smatraju glavnim akterima i nosiocima. Upravo u neskladu promjena, dinamici i efektima koji se postižu, javlja se i sva raznorodnost koju označavamo disharmonijama ili paradigmatama.

Ako za analizu ili paradigmatu imamo konkretno društvo, onda se na samom početku nalazimo pred dilemom koja bi mogla da glasi: koje promjene i koji period obuhvatiti analizom koja pretenduje da ima uporišta u bosanskohercegovačkom iskustvu? Da li istorijski period (koji je bio itekako buran) ili period koji se odnosi na tranziciju, dakle, razdoblje pada komunizma i početak demokratskih promjena. Da li razdoblje rata ili postdejtonski period kada se uspostavlja nova konstitucija i teritorijalno ustrojstvo Bosne i Hercegovine. Svaki period je značajan, zaseban po snagama i procesima. Ali je isto tako neodvojiv jedan od drugog. Naime, historijska dimenzija je geneologija događanja povijesnosti i njene zasebnosti. Zato nam se kao prethodno nameće pitanje: po čemu je posebnost promjena u Bosni i Hercegovini? Ako imamo u vidu iskustvo i historijsku dimenziju promjena, onda bi s pravom mogli konstatirati da je ta osobenost, prije svega, po odnosu susjednih država i po strukturi samog stanovništva koje i nosi dinamizam i određuje pravac kretanja. Obično je u konkretnoj stvarnosti bivalo da kretanje ne ovisi o domaćim bosanskoherce-

govačkim snagama, već od snaga izvana bliže ili dalje okoline. Sve mijene i nesuglasice kroz koje je prolazila ex-Jugoslavija snažno se reflektiraju kroz bosanskohercegovačku prizmu. Ogledalo događaja ide za tim da se osjetljivosti promjena mnogo snažnije i tragičnije reflektiraju na našem prostoru od drugih država u okruženju. Ta "drugost" je nerijetko i opravdanje za nečinjenje i skretanje sa puta progressa ka regresiji.

Promjene koje su se zbivale u dva posljednja stoljeća na bosanskim prostorima, išle su ka retrogradnosti i gubljenju samostalnosti umjesto integracije, homegenizacije i napretka. Za Bosnu bi mogli reći da ciljevi nisu vodili događaje, nego suprotno. *Događaji su diktirali stanje, aktere, sistem. Zato s istorijske distance mogli bi kazati da se većina političkih i strategijskih ideja nije održalo niti su ostavile traga u napretku.* Pokazalo se da su akteri, pa čak i oni koji su u datom trenutku bili dominantni, mnogo manje uticali na događaje nego što im se činilo. Bosna je specifična i po tome što se na njenim prostorima već dva stoljeća izravnavaju računi iz prošlosti u sadašnjosti. Zato, iza svakog događaja ostaje nova nepravda i povod da se iznova uspostavlja iskrivljena slika prošlosti koju neke nove snage žele ispravljati.

Svaki istorijsko-razvojni period Bosne je različito strukturiran i ima svoje nelogične logičnosti koje teško razmijevaju drugi, što manje-više utiču ili nameću rješenja koja obično, opet, ostaju na razini trenutnih snaga ili vizure (koja iznova otvara niz pitanja ili nesuglasica). Po završenoj fazi događanja iznova se akteri i snage koje su generirale takvo stanje pitaju je li ovo trebalo, koja je svrha i šta je rezultanta. Popravke uvijek idu bespućem, umjesto smjerom toka demokratizacije, prihvatanja stanja koje je povijesno utemeljeno i koje je izdržalo probu vremena. Mali ili prividni dobici ili promjene su beznačajne, ali sa posljedicama koje nastaju, snage progressa teško mogu da se s njima nose i zato ponovo podstiču regresiju. Stalna upitnost Bosne je u stvari upitnost njenih građana, njihova nesigurnost u sebe i svoje aktere, opravdanje za traženje alibija za nečinjenje i bijeg drugim i drugačijim. *U Bosni se najčešće ne pita i ne traži odgovornost za rat i posljedice, kao da se to desilo nekom drugom a ne nama.* Srdito se sudi iz druge vizure, ali bez konkretizacije i istine koja je nepoželjna ili zamagljena. *Odgovornost se parcijalizira na vlastitu vizuru, sebe opravdava, druge optužuje, a nerijetko vlastite metode i ciljeve pripisuju drugima. Ipak se može konstatirati da niti je Bosna imala velikih ličnosti da preokrenu tok događanja niti velikih ideja koje bi bile snažne i prihvaćene od svih građana kao napredak i prednost u odnosu na druge i one koje su bile retrogradne.* Začeprkana u parcijalne ideje i političke skorojeviće mogla je imati i tragičnu povijest i neizvjesnu budućnost.

U ovom kratkom osvrtu nije moguće zahvatiti svu dubinu i historijsku dimenziju promjena kroz koje je bosanskohercegovačko društvo prošlo. Namjera mi je - koncentrirati se na dinamične promjene koje se odvijaju u političkoj i ekonomskoj sferi sa posebnim osvrtom na novu vlasničku strukturu. Čitalac se vjerovatno pita: zašto dinamiku promjena svodim na materijalnu osnovu ili sferu ekonomije? Odgovor je sasvim jednostavan: promjene ili tranziciju nije moguće promatrati samo na ekonomskoj razini... Nužni su dodiri i sa političkim konceptima promjena, ali sa ukupnim posljedicama koje su ostale kao nasljedstvo prošlosti, pogotovo ratnog vihora koji je promijenio demografsku sliku, ali i privrednu strukturu i institucionalno-teritorijalnu organizaciju BiH.

Naša analiza je, svakako, parcijalna i bez pretenzije da zahvati dubinsku strukturu društva. Za takve analize potrebni su detaljniji podaci i interdisciplinarni pristup. Ja se ograničavam na sociološke marginalije, na društvenu paradigmu i promjene koje se odvijaju i čiji smo mi sudionici. Za takvi anлізу sociolozi bi rekli da se radi o teorijskom konceptu srednjeg obima koji na bazi ograničenog broja činjenica izvodi stavove i zaključke. Iako ograničenog obima, stavovi su indikativni i imaju za cilj da otvore dublju i sadržajnije raspravu o prirodi i karakteru promjena, o efektima koji se ostvaruju i potrebama da se mnogi događaji i aktivnosti programiraju i podstiču kako bi efekti bili veći, promjene sadržajnije i potpunije, a pozicija građana bolja.

Dakle, iako su akteri promjena (pa i samo stanovništvo), više imuni na samo njeno značenje, promjene je nužno dirigitirati i programirati. Retrogradnost je izraz nedostatka smisla koncepta i vizije promjena koje se žele ostvariti. Zato bi za proteklo desetljeće i mogli konstatirati da su promjene išle u suprotnom smjeru od očekivanja i nadanja. Na sceni nisu promjene već posljedice koje opterećuju novo stanje i mogućnost da se one (promjene) programiraju u pozitivnom smjeru.

Tranzicija bosanskohercegovačkog društva

Bosna i Hercegovina je u posljednjih deset godina inspirativna za sociologe. Pred njihovim očima, uživo (kao tokom naručenog eksperimenta), moglo se pratiti kako nestaje jedan sistem, kako socijalni pokreti preraštaju u nacionalne, a u kasnijim fazama i u nacionalističke, kako se konflikti uvećavaju i dospijevaju do najsnažnijeg kao što je rat sa enormnim posljedicama. Kako nastaju akteri i nosioci ideja homogenizacije, iskrivljene ideologije, proizvođenja neprijatelja i konačno svih oblika svirepih metoda masovnog učešća aktera u djelima koje pozitivno pravo definira kao zločin.

Kakva je uloga snaga pokreta, kakva masovnih nacionalnih stranaka, kako se akteri vlasti odnose prema pravima ljudi i kako sami (kao nominalni nosioci vlasti) istu urušavaju i dovode poredak u stanje haosa, a društvo u bezizlazno stanje. Bosansko iskustvo je tragično za učesnike a značajno za nauku i pouku za budućnost sistema, poredaka, snaga i aktera da se takvo što ne ponovi.

Danas se u sociološkoj literaturi susrećemo sa različitim dimenzijama i značenjem riječi promjena ili tranzicija. Nerijetko čujemo termine kao što su revolucije, evolucije, tranzicije, progres, diferencijacije i kontinuitet, tradicije i diskontinuitet. To su zapravo sinonimi za društvene pojave različitog intenziteta i dimenzija. Ako malo više zavirimo u historiju, vidimo da su zapravo promjene neumitni pratilac čovjeka i društva. Odvijaju se svuda oko nas, u njima učestvujemo ili ih pak podstičemo, imaju svoju dinamiku, pozitivne ali i negativne tokove i ishode. Kao slika stanja promjena najupečatljivija je ona koja se zbila u dva posljednja stoljeća, nekih od njih i mi smo sudionici ili svjedoci.

Iako su vodeće snage bile saglasni u pogledu nužnosti i pravaca promjena, koje je naučno tehnički progres nametnuo, njihov smjer išao je i izvan očekivanja i nada. Spomenimo samo dva velika svjetska rata, dvije velike svjetske revolucije, fašizam, dva poretka kapitalizam, socijalizam i nestanak ovog posljednjeg sa mnogobrojnim refleksijama. Mnogi teoretičari su pred dilemom i pitanjem kako spoznati i pratiti promjene, zašto dolazi do njih, što ih uslovljava, kakva je uloga pojedinca, organiziranih grupa, pokreta, političkih partija, vlada, nacionalnih skupina, kulturnih obrazaca i modela, religijskih fenomena, pojedinaca, tehnike, vojnih snaga itd.

Velikim društvenim procesima uvijek prethode snažne krize, zato su oni živi, dinamični, puni nade ili patnje, neizvjesnosti i straha, nada i želja, stvarnosti i mita prošlosti. Promjene su i/ili kraj mogućnosti, zahtjev prošlosti, sa malo nade u sadašnjosti. Čitav krug društvenog kretanja odvija se u rasponu ideala i dostignuća, nade i patnje, očekivanja i razočarenja. Ovisnost promjena je u srazmjeri sa snagama koje ih nose i širine koju te promjene zahvataju. U principu su mnogo veće i značajnije promjene koje prevazilaze granice jedne države i zahvataju širi prostor.

Pojedinaci najčešće ne primjećuju promjene, prihvataju ih kao datost ili nužnost okolnosti. Ali često i sami učestvuju aktivno u njima, bilo da teže da ih prihvataju ili im se suprotstavljaju. *Iz bliže ili dalje perspektive sudimo i govorimo o snagama i nosiocima promjena, značaju i ulozi nositelja vlasti, snagama pokreta, veličini ili pogubnosti ideja, uticaju određenih političkih i vojnih snaga, promjenama koje tehnika i potrošnja nameću.* Zato možemo reći da promjene nisu historija već život koji žive konkretni ljudi. Od stupnja aktivnosti ne ovisi samo njihova pozicija ili prošlost, oni

bitno opredjeljuju samu budućnost društva koje dolozi i generacija koje naslijeđuju prošlost kao svoju datost.

Postoje željene i podsticajne promjene, ali postoje i one koje se ne daju tako lahko kontrolirati i usmjeravati. Nerijetko se suočavamo sa paradoksom i iznenađenjima... Ako pođemo od jednostavnog objašnjenja da je promjena jednog stanja drugim, u principu kvalitetnijim ili funkcionalnijim za prilike u Bosni (na kraju dvadesetog stoljeća), sa sigurnošću se može reći da su one bile na gore. *Umjesto demokratizacije društva zatonuli smo u totalitarizam čiju je okosnicu činio nacionaliza, umjesto u ekonomsku tranziciju i tržišnu ekonomiju zatonili smo u mafijaško-kriminalno i korupcionaško stan, umjesto prava čovjeka uspostavljen je kolektivitet nacionalnih i narodnih prava u kome jedinka i njegov interes ne postoji, umjesto pravne države uspostavljena je anarhija i represija sa enormnom količinom prakticiranja vojne i policijske prisile, umjesto procesa integracije nastupilo je stanje parcijalizacije i dezintegracije, umjesto progressa dobili smo regresiju i retrogradnost, umjesto socijalnog napretka nastalo je stanje sivila i masovne bijede.* Dakle dospjeli smo u stanje, kako bi to E. From rekao, negativne slobode. Oni koji su generirali te procese danas se smatraju izuzetim i neodgovornim za stanje koje je tragično i koje ostavljaju generacijama da se s njima suočavaju, da vraćaju povjerenje i nadu u život, suživot, prava i dostojanstvo, pravni sistem i humanost poretka i vlasti.

Danas smo zato suočeni sa potrebom velikih promjena a prije svega u socijalno-psihološkom smislu kako bi odbacili "vrijednosti" prošlosti koje su godima (pa i desetljećima) ideologizirane mitologizirane i prakticirane kao vrline, a u suštini su imale negativne posljedice jer su ugrožavale prava i slobodu drugih nasuprot vlastitosti kojima je uska politička elita vješto manipulirala i opravdavala svoju nesposobnost, i nespремnost za novo, bolje, dostojanstvenije, pravednije i humanije. Prethodni socijalistički poredak je počivao na institucionalizaciji i dominaciji kolektiviteta, koga su i nove vlasti, nastale nakon njegovog nominalnog nestanka, nastavile prakticirati u nešto izmijenjenom obliku. *Umjesto klasne pozicije nadomještena je nacionalna homogenizacija i identifikacija. Ideologija je zamijenjena etnonacionalizmom. Dakle, novo stanje slobode, demokratije i ekonomske demokratizacije nije našlo prostora u vladajućoj politokraciji. Uspostavljen je teror, nasilje, pljačka, etnocentrizam širokih razmjera.*

Iz te spoznaje izvodi se premisa koja je karakteristična za većinu zemalja ex-Jugoslavije, da vlasti uspostavljene nakon rušenja socijalizma nisu bile demokratske i da nisu mogle biti kreatori i pratioci stanja koje je zahtijevalo institucionalnu, funkcionalnu, pravnu, radnu i političku demokratizaciju stanja i odnosa, nasuprot supermacije moći vlasti.

Institucionalizacija i demokratizacija društva veoma je spora i kreće se pod velikim diktatom snaga koje nastoje "cementirati" zatečeno stanje i suprotstavljaju se novom. Enormna moć države, uprave, institucija, i inih struktura (koje su direktno pod okriljem države), zadržavaju stanje i ne žele promjene. *Danas je dominantna logika prava da se legislativom uspostavlja represija a ne da se uspostavljaju individualna i grupna prava i ograničava moć države.* Društvima dominira selektivno važenje i primjena propisa, potpuna nelogičnost i nepotrebnost bezbroj normi.

Vrijednosti su potpuno devastirane, etički kodeks je izgubio osnovu, na sceni su sve više akteri sile, nasilja, obespravljanja, konfuzije, manipulacije, iskrivljene ideologije. Osnovne vrline i vrijednosti su poremećene, a na sceni je tama sa turbulencijama koje završavaju različito i koje ne može razumjeti "uređena" Evropa u kojoj postoje granice normalnosti i patologije. Upravo konfuzija stanja potvrđuje da su na scenu, ipak, zakoračili akteri koji imaju smisla, koji imaju kod, nesiguran ali transparentan sa stanovništvom, građanima koji se otrežnjavaju od sna i pijanih brodoloma koji su ih nosali od krajnosti do zaborava.

Sasvim je izvjesno da niti jedna vlast, niti vladajuća politička oligarhija, nemaju snage suočiti se sa ovim teškoćama jer su to rezultati i efekti vlasti koju su oni prakticirali na različite načine ili podhranjivali. U Bosni je danas stanje nedovršenog rata, krhkog mira, velike obespravljenosti i nemogućnosti građana da se vrate u svoje posjede i imanja, u svoja mjesta prijeratnog boravka. Apsurdna je činjenica da građani Bosne imaju veća prava u egzili nego u vlastitoj zemlji. Time ne želim izjednačiti krivce za ratove ili rat. Mislim da su danas, ne nama, već čitavoj međunarodnoj zajednici poznati, i o njima je bespredmetno voditi sporove.

Politička patologija

Politička patologija je izazovna za teoriju, ali i za empirijska istraživanja. S obzirom na to da je kod nas zapostavljen istraživački aspekt proučavanja i uočavanja društvenih pojava, fenomena i procesa, ostaje mi da se priklonim teorijskom modelu uz argumentaciju prakse. Bosanskohercegovačko društvo, iako je po svom obimu malo, ono je veoma kompleksno, složeno i sa izuzetno velikim intenzitetom programiranih (ili podsticajnih) političkih, socijalnih, kulturnih i vjerskih konflikata. To je prosto jedan eksperiment koji se može direktno pratiti, te uočavati njegovi tokovi, dimenzije i sami efekti političkih procesa. Naime, u ovoj analizi želim se usredsrediti na ono što možemo označiti političkom patologijom. Svjestan sam da se politika ne može svesti samo na patološku dimenziju, ona je

svestranija i njene refleksije sežu u mnogobrojne sfere društva: od sistema, poretka do strukturalnih i kulturoloških društvenih dimenzija. No, fokus je na aspektu koji je, ipak, u posljednjih dvadesetak godina na našim prostorima bio dominantan, a koji možemo označiti kao - *politička patologija*.

U sociologiji postoji više teorija koje nastoje protumačiti političko kao devijantno... Najznačajnije teorije su: strukturalna, subkulturalna, ekološka te fiziološka koja čini prelaznost od sociologije ka psihologiji. Sve one pokušavaju razumjeti društvene uvjete koji dovode do devijantnih ponašanja pojedinaca ili društvenih grupa. Ako pođemo od jednostavne definicije da devijantno označava reakciju normalnih ljudi na njihovu društvenu situaciju, onda je razumljiv značaj sociologije i njenih teorija. Na samom početku se postavlja pitanje možemo li govoriti o političkoj patologiji, a ne o devijantnostima u politici? Čini mi se da možemo... Naime, patologija je stanje bolesti koja je intenzivna i zahvata sve pore društvenog života, a time dovodi u poziciju veliki broj građana da se ponašaju devijantno samim tim što slijede osnovne ideje takvih politika, ili što takve političke koncepte podržavaju i realiziraju.

Patologija je stanje kada se procesi odvijaju u neželjenom pravcu, suprotno očekivanjima i nadanjima aktera društva. Ako bosanskohercegovačko društvo shvatimo kao cjelinu, niko od političkih aktera nije dobio izbore ili mandat da građane uvede u rat, tragediju i veliku neizvjesnost. U svojim vizijskim konceptima, političke stranke devedesetih godina 20-og stoljeća svojim biračima obećale su suživot, demokratiju, slobodu i blagostanje. Po dobijanju vlasti krenule su pravcem podjela, nepovjerenja, rušilaštva, afirmacije retrogradnih vrijednosti i prizivanja poraženih snaga i koncepata iz prošlosti koje je historija pregazila i odbacila. Stanje rušilaštva je u praktičnoj izvedbi više nego tragično i zato taj politički proces ne možemo drugačije označiti nego patološkim. Politički procesi koji generiraju enormne posljedice (negativne i razorne po sam društveni i institucionalni sistem i po samu poziciju građana), ne mogu se popravljati već se oni moraju napustiti. Nije malo politika i sistema u povijesti, moćnih i snažnih, doživjelo ne samo poraz već i potpuni krah i nestanak. Prisjetimo se samo velikih carstava ili samog socijalističkog sistema koji je završio tragično, nestankom a ne popravkom.

Još je Robert K. Merton dokazivao kako devijantnost ne potiče iz patologije ličnosti već iz kulture i strukture samog društva. S obzirom da u našim uvjetima strukturu društva pogotovo njegov najdominatniji dio čini politička paradigma oličena u svom paradoksu, razumljivo je da svojim programskim i praktičnim činovima doprinosi da se stanje društva kreće u pravcu patologije, a ne onog što je novi vrijedonosni sistem i konsenzus snaga o društvenim ciljevima koje teže da ostvare pojedinci, ali i društvene grupe koje čine društvo.

Dosezi politike i političkog

Patologija je dio političke paradigme koja je danas u sferi razumijevanja dosega političkog kao univerzalnog. Univerzalnost je još od Makijavelija u stvarnosti pokriće za političku nemoralnost i neetičnost. Ako pak pozovemo u pomoć Makijavelija, shvatit ćemo osnovnu paradigmu da politiku ne zanima čestitost već efikasnost. Politička efikasnost je vulgarizirana u praksi tako što je pretvorena u pragmatizam najogoljenije forme u kojoj stradaju mnogi. Politika od Aristotela do danas ima simboličko značenje... Ako pak, pogledamo praksu, ona je sredstvo i instrument pomoću koga se čine historijske pogreške i stalne popravke nagore ili nabolje. Fenomeni političkog egzistiraju u prostoru beznačajnosti ideja koje nemaju svoju teorijsku utemeljenost, ali sa velikim posljedicama po sudbinu građana, naroda i država. Zar nemamo dovoljno pouka iz historije, gdje možemo posvjedočiti da su političari bez velikih teorijskih znanja, nezavisno od apstraktno-teorijskih principa, smjelo i originalno nalazili izlaze iz komplikovanih političkih konstelacija¹.

U teorijskom smislu možemo konstatirati da je politika univerzalna ljudska djelatnost. Kao i u davna vremena, politika i danas ima ista značenja i termine koji označavaju njen sadržaj kao što su recimo građani, vlast, republika, demokratija, tiranija, anarhija i sl. Mnoga značenja su još grčkog ili latinskog porijekla, a i danas označavaju najvećim dijelom političku relanost. Politika je vezana za polis-državu, grad, kao posebnu zajednicu slobodnih ljudi. Dakle, javni poslovi su sadržina politike. Čovjek je osnovni politički subjekt. Politika postoji kao djelatnost u općem interesu svih ravnopravnih članova društva, ili djelatnost po društvenoj potrebi ljudi.

Društva su u svojoj historiji suočena i sa drugim značenjima politike koje ljudska praksa i civilizacija pamte: po tragediji, po terminima kao što su, recimo, božanska volja, um vrhovnog bića, vječna pravda, norme apsolutnog morala, narodni genije, duh naroda, prirodno pravo, zakon krvi, rase itd. Na osnovu tih misaonih i političkih kategorija, u stvarnosti su se i u ljudskoj historiji konstituirali politički pravci i praktične manifestacije politike.

Politika je u općem smislu shvatanja alternativa postojećoj realnosti, stvarnom stanju i teorijskom mišljenju. Njeni tvorcii su konkretni ljudi kao nosioci procesa i političkih ideja. Što se u politici konstituiše kao nužno, u stvarnosti ne mora biti realno. U politici je nužnost tek onda kada ona svojim postupcima dovede do neutralizacije alternativa. Ljudi su nosioci mogućnosti, ali su mnogo češće, što nam historija govori, njen objekt za potvrdu

¹ **Država i politika**, priredili Andrija Krešić i Radislav Vujičić, Sedma sila, Beograd, 1968. godine, str. 12.

teorijskog ili praktičnog koncepta političke mogućnosti. Politika svoj uspjeh dokazuje kao teorijski princip, i najčešće ga izvodi iz metafizičkih postulata kao vanjskih uzroka zbivanja. Politika nije homogena i jedinstvena aktivnost, već protivrječan proces.

U istom društvenom prostoru i vremenu djeluju različite pa i oprečne političke orijentacije i svaka od njih ističe svoju vrijednost za cijelo društvo, isključujući ostale kao manje-više štetne ili suprotne interesima. Sama ljudska egzistencija je protivrječna, protivrječan je odnos između društva i pojedinca, privatnog i javnog života, ljudske i političke djelatnosti, političke orijentacije i stvarnosti itd. Otuda se politika pojavljuje kao posredništvo različitih interesa, želja, opredjeljenja i mogućnosti.

Tradicionalna politika u gustoći modernog vremena nije više nadmoć, ona je podložna mjerilima praktičnosti, tj. njeni efekti i svrha postojanja mjere se doprinosom konkretnim ciljevima koje ima u datom društvu. U politici je pojedinačan interes sveden na opći ili javni. Ti interesi ne postoje samostalno, već u obliku političke javnosti i njihove institucionalizacije. Iz te javnosti, spoljašnjih i neuhvatljivih zbivanja, razvila se potreba i navika pojedinaca da participiraju u pitanjima politike i njenih interesa. Tako politika kao ljudska djelatnost postaje sredstvo, a ne svrha društva, uspostavlja svoju organizaciju i institucionalizira se kroz političke stranke ili, pak, organizaciju države koju opet one legitimiraju.

Da li danas postoji obrazac koji bi bio model uređenja društva? Da li je demokratija i stvarno stanje ili samo teorijski koncept, šta stvarno građanin ima od zajednice koja funkcionira po načelu nužnosti, a njegov život odvija se u skladu sa društvenim mogućnostima? Raskorak između normativnog i stvarnog nije teorija već pitanje stvarnog odnosa čovjeka prema datosti u stanju nametnutom spoljašnosti. Šta zapravo jedinka može promijeniti u okovima koje nameće snaga volje zakona ili sile kojom raspolaže država. Iz ovog se postavlja pitanje je li politika mogućnost ili ipak uslovljenost drugim uvjetima koji su prije svega pozicija jedinke u sistemu vlasti, dodijeljena posve ograničena uloga, moć institucionalnih struktura, nepovjerenje sistema prema svojim građanima itd. To sve zajedno producira strah, nesnalaženje i bijeg jedinke pod skute poznate i priznate od strane afirmisanog kolektiviteta.

Naslijeđe prošlosti koje je staro skoro sedamdest godina komunizma i snage kolektiviteta, i institucionalnih struktura ne daju mogućnost ispoljavanja individualiteta, jer je on samo sredstvo politike, cilj države, a pravo religije. Dakle, njegov prostor je sužen na poslušnost i odanost moći, strah od nadolazećeg i nada u buduće. Afirmacija ljudskosti nasuprot političke bezočnosti je jedina individualna mogućnost (iako ograničena). Ali ta snaga nije dovoljna da promjeni stanje već da harmonizira ili ublaži samo

negativne konzekvence politike i njene nemoralnosti. Zato se religija i politika stoljećima prepliću i ne može se tako lako dokučiti gdje politika prestaje, a gdje religija svoje utemeljenje preuzima. Dapače, i kolektivne i institucionalne strukture teže autonomnosti, ali jedne preme drugoj (dakle, prema religiji ili politici), dok je cilj jedan: jedinka, što bespomoćnija to je pravovjernija i poslušnija. Moguće su oscilacije, ali samo prividno ili kratko dominacija se ispoljava a pokornost kao temeljna vrlina ostaje pojedincu da se nada i da traži pribježište u budućnosti. To je stanje kada dolazi kraj ili novi život, ili kada nastupa novo stanje uvjetovano drugačijom idejom koja iz perspektive sadašnjosti može značiti budućnost ili retrogradnost.

Središte čovjeka je materijalizacija, a konkretizacija je sfera političkog, koje se širi do univerzalnog, što opet prerasta u obavezujuće, dakle podčinjenost. Ako pak individualnost proiciramo na društvenost, onda dolazimo do onog što se danas označava kao kriza politike i političkog. Kriza se očituje u rastućem rascjepu između politike i života pri čemu se politika otuđuje od života, a život se otuđuje od politike. To je kriza politike koja se, kako kaže Srđan Vrcan², sustavno depolitizira jer uklanja iz suvremene društvene i životne zbilje neke od temeljnih preduvjeta za afirmaciju političkog, u klasičnom smislu te riječi.

Politika gubi u značenju i moći onog trenutka kada ne dodiruje praktično, tj. onda kada slabi njena moć da oblikuje ono što pripada svima i kada participacija građana u njenim tokovima postaje iznimka, a praksa politike se otuđuje od života i život od nje. To je pozadina političkog, stvarnost je uzrokovana brzim i dubokim promjenama na koje politika nema odgovore niti može da ih prati, prije nego što ona postane zarobljena u svoje nemogućnosti što proicira kroz politizaciju društva i renesansne tokove. Kriza politike po Vrcanovom mišljenju danas se očituje na složen i višeslojan način, kako subjektivno tako i objektivno. Ta kriza očituje se kroz političko djelovanje, kroz motivaciju za takvo djelovanje, kroz participaciju u politici, ali i kroz krizu učinkovitosti politike.³ A to znači da se konkretno manifestira kao kriza političke participacije, kriza političkog predstavništva, kriza političkog rasuđivanja, kriza političkog govora, kriza otvorenosti političke scene, kriza kredibiliteta političkih alternativa itd. Posvuda se u osnovi “raskida kružno kretanje od građanskih vrlina i političke participacije do oblikujuće moći politike”.

U tome se upravo i ogleda paradoks demokratije koja je zbunjujuća i koja u suštini ima svoje tokove, ali i društvene uvjete u kojima može

² Srđan Vrcan; *Nogomet, Politika, Nasilje*, Hrvatsko sociološko društvo, Zagreb 2003 godine, str 244.

³ Srđan Vrcan; *Isto* str. 245.

opstati i afirmirati se kao moć, nasuprot individualiteta prava. I ako demokratija polazi od čovjeka, ona u suštini predstavlja i zastupa legitimitet kolektiviteta. Svoje opravdanje za takvo djelovanje nalazi u značenju složenosti društva i pristanku masa na takve forme koje legitimiraju poredak stvari, a osporavaju moć i ulogu pojedinca. U nedostatku argumenta za opstojnost i nadmoć kolektiviteta, demokratija se usidruje u oblande civilnog društva kao druge ili blaže kolektivne forme koja dodjeljuje ili pruža posve ograničenu ulogu pojedincu.

Civilno društvo zaista predstavlja vid slobode u odnosu na autoritarna društva, ali ne tolike u kojoj bi pojedinac bio slobodan, već njegova sloboda proizilazi iz unaprijed dodijeljene mu uloge koju ima i koju može u najboljoj varijanti zadobiti. Dakle, demokratija je normativni sistem koji daje kodove u kojima se pojedinac kreće, i koji ima da se ponaša sukladno moći koju institucije sistema imaju i prakticiraju na bazi legitimiteta kolektiviteta.

Bosansko društvo je zapravo pravi eksperiment koji se može analitički, ali i politički pratiti kroz forme i oblike intenziteta promjena koje su se odvijale u posljednjih desetak godina. Te promjene su bile demokratske, legitimne, delegitimne, snažne, sa velikim posljedicama i intenzitetom konflikata (koji su bili na razini argumentacije), do sukoba kao što je rat i upotreba sile, kako bi to teoretičari mogli kazati niskog intenziteta, sa razornim posljedicama po društveni sistem i poziciju njenih stanovnika. Da bi sve to na neki način razumjeli neophodno je da se podsjetimo na samu sadržinu predmeta sociologije koju je utemeljio još Ogist Comte, koji je smatrao da sociologija treba da proučava socijalnu strukturu društva ali i socijalne promjene. Ta dimenzija kod nas je u potpunosti zanemarena. Naime, niti politika niti vladajući establišment ne žele istinu niti spoznaju o socijalnim odnosima, jer bi tada bili jasno vidljivi efekti i učinci koje je ostvarila ili ostavila vlast i njena politička osnova. To nije samo specifikum novih “demokratskih” vlasti koje su se konstituirale nakon demokratskih izbora devedesetih godina dvadesetog stoljeća. To je bila dominantna logika samog socijalizma kao poretka i njene političke nomenklature. Negativan stav prema empirijskim spoznajama imao je velikog uticaja na stanje nauke kod nas i na njene razvojne komponente koje su praktički blokirane i sistemski onemogućavane. Svi pokušaji ostaju na razini individualnih istraživanja bez institucionalne potpore ili vrednovanja u funkciji korekcije odnosa na političkoj ili općedruštvenoj sceni. Iz takvog odnosa proizišla je jedna nova filozofija koja se ogleda u “tiraniji sitnih zvaničnika” kako bi to slikovito rekao Karl Popper u svom djelu *Otvoreno društvo*.

Paradigma političke patologije ogleda se u tome što vladajuće političke elite nemaju snage da se suoče sa istinom i posljedicama, već

prošlost stalno zamagljuje kako bi mogle imati prostor za nove manipulacije svojim sljedbenicima i građanima. Suočavanje sa prošlošću i istinom je de-facto odricanje od ideja populizma i kolektivističkog predstavljanja, našto dominantne političke grupacije još nisu spremne ili možda nisu sposobne da nađu novi put koji bi bio nepoznat, ali sasvim sigurno efikasniji i progresivniji, jer je rat sam po sebi najtragičniji politički proces, kako bi to Klauzarić, njemački vojni teoretičar, rekao.

Bolesno društvo i zdravi pojedinci

Kako živimo u prelomnom vremenu koje označavamo tranzicijom, čiji smo mi sudionici i svjedoci, nije jednostavno dati dijagnozu stanja, a još teže prognozu kretanja. Stanje bolesti koje je zahvatilo predpolitičko društvo, a što ima snažnog odraza na samu poziciju pojedinaca, teško je u cjelini sagledati i diferencirati, s obzirom da to spada više u emocionalnu ili etičku sferu, a po svojim manifestacijama u veoma izraženom rušilačkom obliku vrijednosti koje je prethodni sistem ili postojeće društvo konstituisalo. Ako pak, pođemo od jednostavne konstatacije da nema zdravih snaga u bolesnom društvu onda moramo znati da ta konzekvenca proizvodi frustriranost i jedan oblik društvene ili političke patologije (koja se reflektira na građane kao i razne epidemija), koja se u medicinskom smislu mogu promatrati i njihovo širenje na stavnoštvo.

Da bi dali odgovor na pitanje kako politička patologija proizvodi bolesne pojedince nužno je da imamo o tome jednu, rekli bismo konzilijarnu analizu koja u sebe uključuje i one spoznaje do kojih dolaze i druge nauke, i koje se reflektiraju u različitim oblastima. Naime, nama patološku sliku mogu potvrditi, kako statistički i ekonomski pokazatelji, tako i razni drugi podaci što govore o stanju koje je karakteristično za one grupe i jedinke koji reflektiraju i proizvode negativne efekte svojim djelovanjem, koji su po posljedicama veoma razorni i dalekosežni. Ti efekti mogu imati negativne refleksije na institucionalni sistem, na prava pojedinaca, na kolektivna prava, ali i na samu suštinu društveno-vrijednosnih normi i mogućnosti produkcije onog što možemo označiti kao društveni konstruktivizam, nasuprot monizma koji je ipak u funkciji negativnog, i po sadržaj društva i poziciju čovjeka- razornog i negativnog.

Ako u posljednjem desetogodišnjem razdoblju posmatramo bosanskohercegovačko društvo, s pravom možemo kazati da se radi o bolesnom društvu. Tu vrstu ili stepen oboljenja najbliže možemo okarakterisati kao bolest karcinomskog tipa. Umjesto utvrđivanja stvarne dijagnoze (bolesti društva), naša analiza uočava veliki paradoks prethodnih

terapeuta. Snage koje „usmjeravaju“ glavne društvene procese izbrisale su razlike između društva i države, između građanina i nacije, između ekonomije i politike, između institucije i pojedinca. I nije čudo što su dospjele u paradoks koji se može označiti agonijom i beznađem. A agonija dugo traje i prerasla je u dramu i tragediju koja je dugo trajala.

Praktični rezultati su demantovali sve terapije koje su ponudile vladajuće društvene snage. Na žalost, osvješćenje nastupa veoma sporo ili kao posljedica velike tragedije i stradanja. Dominatne vladajuće političke elite nemaju snage suočiti se sa prošlošću i efektima koje su proizveli, jer su oni toliko negativni da negiraju samu njihovu svrhu rada i postojanja i zato se ponovo okreću zamagljivanju sadašnjosti, vraćajući se u prošlost i ravnajući račune kao bi se pokazali kao zaštitnici tradicije, na žalost retrogradne. I ako su praktično potvrdili i spoznali da prošlost ne mogu mijenjati iz sadašnjosti, i da izravnavanje računa vodi samo u nove tragedije i bezizlazna politička stanja, oni ne spoznaju prošlost da bi osmislili i realizirali budućnost, već stalno reproduciraju strah, bezizlaznost, nepodnošljivost različitosti. Takvim konceptom i logikom zarobili su pojedince u okove i forme koje oni nameću i preko kojih nije moguće prekoračiti a da se ne u ruši i sam sistem i politički koncept koji je čvrst i koji opstoji na strahu i represiji.

Ako pak razložimo sam sistem manipulacije i frustracije koji je nametnut, neophodno je da se zapitamo: kako je moguće manipulirati masama i pojedincima?

Na *prvom* mjestu može se uočiti da socijalno beznađe i frustracija pogoduju manipulaciji masama. Na *drugom* mjestu je uspostavljanje projekta „ozdravljenja nacije“, odnosno - agresivnom manipulacijom nacionalnim osjećanjima građana. Na scenu se izvodi masa sa nacionalim temama, traži se krivac na drugoj strani, u drugoj naciji, u drugom narodu, denunciraju i demoniziraju se drugi. Takvi potezi pojedinaca frustriraju, a masu dovode u stanje kolektivne histerije. U takvoj ekstazi masa traži vođu i upravlja (potčinjava) se njemu. Pozivanje na demokratiju je samo izgovor za represivnu politiku. Krajnja konzekvenca takvog reda stvari jeste gubljenje slobode. *Treće*, započeti proces pretvorio se u svoju suprotnost. Očekivane promjene nakon rušenja socijalističkog modela vlasti nisu došle. Za pojedinca srušio se sistem nade. Stranačka borba za vlast pretvorila se u sukob oko njene diobe. Novi sistem pojedincu dodjeljuje posve ograničenu ulogu. U središtu promjena nije čovjek, već vlast (novi način dolaženja do nje). Sve to kod pojedinca stvara prazninu, osjećaj bespomoćnosti i bezizlaznosti.

Iz iznesenih analitičkih konzekveci da se uočiti da vladajuće političke opcije na bosanskohercegovačkim prostorima nemaju rješenja: kako se suočiti sa stanjem sadašnjosti, kako otvoriti procese budućnosti i

kako izaći iz ćorsokaka reproduciranih sukoba koji ih vuku stalno nazad ili u prošlost. Jednostavna istina o karakteru tih sukoba suviše je zamagljena. Nerijetko, činjenice pomoću kojih se želi objasniti neka od tih pojava, vladajući establišment prezentira tako da ne govori gotovo ništa o stvarnoj njihovoj sadržini i dimenzijama. Pred tim spoznajama, odnosno konfuzijama i strahom koje sobom nosi neizvjesnost, pojedinca deprimira i dovodi do bjekstva pod štit nacije, vođe ili programa koji prezentira narodna stranka (zaštitnica svekolikih interesa).

Iz sve konfuzije koja vlada (a konfuzija je izgovor za neodgovornost) može se izvući zaključak da, izgleda, moramo imati nesrećne pojedince da bismo im dali srećnu naciju, vlastitu vjeru, prostor i teritoriju koja je rezervisana samo za "naše" "očišćene" od drugih.

Dakle, naše društvo sa političkom kompozicijom koja ga generira nema ni projekat ozdravljenja (jasnog ne samo u ekonomskom smislu), ni projekat bitisanja. Parcelizacija rastaće pojedinca na nemoćnu jedinku. U situaciji kada pojedinac ostaje sam i kad akteri sistema ne mogu ni ponuditi, a kamoli realizirati odgovore (odnosno projekat), sasvim je jasna pozicija pojedinca. Nedostatak izbora za pojedinca je zabrinjavajući. Po svojoj tradiciji pojedinci inkliniraju autoritarnim rješenjima. Obeznađeni ljudi okreću se rušilaštvu, nepovjerenju, dakle, tammim rješenjima. Nezadovoljne jedinke povezuju se u grupe čije akcije po svom sadržaju postaju razorne, ali posljedice dolaze kasnije. Agonija s kojom je pojedinac suočen ukazuje na datu dijagnozu od protagonista sistema da je pojedinac kriv za promašaj sistema, ali i u sistemu. Tako je po njima nađen odgovor za sve nedaće. Teret prošlosti stavlja se na pleća nemoćnog pojedinca, kojeg zavisno od potrebe i trenutka treba samo identificirati.

Analitičari (terapeuti) društva su uočili stanje „razmrvljenosti rada“ u „razmrvljenoj politici“. U takvoj konstelaciji političkih snaga stvoreno je stanje u ekonomskoj sferi koje je pogubno po posljedicama, jer nema jasnog koncepta koji bi vodio ozdravljenju društva i stvorio prostor za materijalni i socijalni oporavak pojedinaca i na taj način raskinuo okove negativnih političkih posljedica koje su kružnog kretanja. Sam koncept tranzicije čiju okosnicu čini privatizacija sredstava rada, dominantne političke elite pretvorile su u pljačku i grabljenje imovine od političko kriminalnih struktura kojima normalizacija političkih prilika ne odgovara. Normalizacija društva prvenstveno podrazumijeva vladavinu prava, nasuprot nasilja ljudska prava i slobode, nasuprot političke supermacije i neslobode individualni uspjeh, nasuprot kolektiviteta i predstavljanja od strane vođe ili lidera. Bosansko društvo pati od oba sindroma (dakle nedostatak i političkog i ekonomskog) i oni vode razaranja biti sistema i mimo volje htijenja

snaga koje misle da ga održavaju i usmjeravaju. Razaranje sistema vodi nasilju. Na žalost istorija je prepuna sličnih ishodišta.

Sadašnja faza bolesti je dospjela do anemije. Potvda toga je da su i druge snage koje bi mogle imati inicijativu u apatiji, umjesto da ponude izlaz one iskazuju žal za prošlošću, što još više podstiče bolest. Iako je istorija učiteljica života, ona je neponovljiva, izuzev u tragediji, svaki slijed događanja ima svoj tok, kao i individua dušu. Odsustvo projekta i akcije kretanja stvara društvenu prazninu i pojavu društvene destrukcije. Stanje umiranja društva (pacijenta) dovoljno ilustruje činjenica da se vladajući establišment stalno bavi senzacijama (izgledom pacijanta) bez konkretnih efekata, veličanjem autoritarnosti (vođe) i vrlo efektivnim stvaranjem osjećaja bespomoćnosti čovjeka. Na žalost, sve se to trpa pod civilizacijski i demokratski etos, a u stvari radi se o retrogradnim vrijednostima sadašnjosti, ostacima prošlosti bez budućnosti.

Po svemu sudeći, a na to nas i stanje bolesti upućuje, umjesto u 21. vijek BiH snažno ide ka devetnaestom. Građani su u dilemi, da li ići nazad ili naprijed, korak nazad je bolan, a korak naprijed zastrašujući, pun neizvjesnosti i nesigurnosti. Susret sa sadašnjošću nagovještava još goru budućnost. Stanje nametnuto gotovo da se samo pretvorilo u „plavu eru“ ili sukob plavog sa svim onim što je crveno, bez nove vizije za nove uvjete.

U svakom društvu, izuzev bosanskohercegovačkog, bolešću bi se moglo smatrati jedno šizofreno iskustvo koje prolazi određenu graničnu vrijednost, zato što onaj ko od njega boluje nije u stanju da ispunjava bilo kakve društvene funkcije. A pored toga, postoje slabe hronične psihoze od kojih boluju milioni ljudi i koji baš zato ne prekoračuju određenu graničnu vrijednost, ne oštećuju socijalnu funkcionalnu sposobnost pogodjenih. Dokle god je, kako bi to rekao From, ono njihovo oboljenje i oboljenje miliona drugih, ini mirno mogu tvrditi da nisu sami. Drugim riječima, oni time izbjegavaju osjećanje potpune izolacije, koja je inače karakteristična za potpuno razvijenu psihozu. I još više, oni sebe smatraju za normalne, a sve druge koji nisu izgubili povezanost između srca i razuma, smatraju kao „lude“. Otuda (...) definicija bolesti zavisi od toga da li je slika bolesti zajednička mnogima ili nije.

Ključno pitanje za budućnost je kako prevladati mentalitet u kome dominira potejnjivanje ljudskih vrijednosti, kako prevladati ostatke kolektivismu (starog i novog) u kome se jedinka upravlja ka višim ciljevima koje uspostavlja vladajuća grupa, odnosno otuđeni centar. Ukoliko se slučajno jedinka ne upravlja i ponaša u skladu s očekivanjem, prema njoj se vladajući establišment, realizirajući ideju centra, odnosi kao prema asocijalnoj osobi sa svim poznatim konsekvencama - na žalost vrlo tragičnim. Izgleda da su kreatori bespomoćnosti iskoristili socijalno beznade i frustra-

ciju pogodnu za manipulaciju masama. Bespomoćni pojedinac traži pribježište u pobuni i revoltu, u nadi obećanoj od strane vođa i demagoga. S njima nema neizvjesnosti jer oni nude bolje u narednom danu, pitanje je samo dana, a obećani dan nikako da dođe, noć je sve dublja i tamnija, bez izvjesnosti svitanja.

Pojedinac u političkom pragmatizmu

Sa aspekta općenitosti vratimo se političkoj konkretnosti i njenoj devijatnosti. Taj zaokret moguć je pomoću niza sistematiziranih pitanja po redosljedu ili, pak, važnosti. Da bi mogli i sami suditi o dometima deformacije ili političke patologije zapitajmo se zajedno: "Šta su danas političke vrijednosti u BiH? Je li dominantna ili vladajuća vrijednost nepodnošenje ili neuvažavanje drugog i drugačijeg (od političkog stajališta do nacionalnog i religijskog identiteta).

Nepriznavanje države BiH od strane političkih snaga koje nominalno imaju vlast u istoj toj zemlji. Intenzivna i energična borba putem izbora za dobijanje legitimiteta vlasti, a nakon zadobijanja ili participacije u njoj opstrukcija njenog funkcioniranja.

Da li danas znamo kakva je vizija političkih vladajućih snaga prema strukturi i budućnosti BiH?

U čemu je tajna uspjeha nacionaliteta sa negativnim predznakom nasuprot normalnog, humanog i demokratskog, zašto su mnogi intelektualci sljedbenici ideje dezintegracije i nacionaliteta kao vlastite dominacije nasuprot individualiteta kao jednakosti među ljudima i građanima?

Znamo li gdje počinju, a gdje prestaju granice vlasti, a gdje stranački interesi i podjele?

Postoji li saglasnost o ciljevima, uzrocima i posljedicama rata političkih snaga koje nominalno čine savez ili koaliciju u vlasti?

Nepostojanje saglasnosti o konceptu vlasti, vodećim idejama i postupcima, politika građane usmjerava ka kolektivnim histerijama koje rezultiraju strahom od drugih i od samih sebe.

Vlast je i sama korumpirana i kriminalizirana uz odsustvo ili zama-gljenost bilo kakvog tipa odgovornosti za uspostavljeno stanje, ili pak, negativne procese.

U BiH je ideja demokratizacije zamagljena, a suštinski se odvija proces borbe za novac i vlast. To svakako usložnjava stanje konfliktnosti koje je naslijeđeno iz nedavne prošlosti i koje se stalno podstiče, kako u nacionalnom tako u teritorijalnom i religijskom smislu. Vodeće interesne ili politički reprezentne grupe ne mogu da se dogovore oko osnovnih ciljeva i

mjera koje mogu poduzeti, već stalno blokiraju stanje i okreću promjene unatrag ka novim sukobima, konfliktima, i nejasnoćama. U nedostatku vizije i blokada od interesnih moćnih političkih centara građani se povlače u sebe, u apstinenciju izbora a time i participacije u javnom životu.

Bezizlaznost je, u stvari, cilj mafijaškokorumpirane političke strukture u kojoj ona nameće svoja pravila mimo uobičajenih legislativnih normi i gdje se demokracija pretvara u demokraturu.

Izlaz iz stanja histerije mladi traže u napuštanju zemlje ili u ponoru patoloških skupina koje se množe aritmetičkom progresijom u beznadnom prostoru.

Opet da u pomoć pozovemo Comte ili Parsonsa i da se zapitamo postoji li konsenzus političkih elita o važnim društvenim pitanjima koja mogu presudno uticati na njegov opstanak i razvitak. Ako pak ne funkcioniraju dijelovi, upitno je može li i sam sistem preživjeti, i može li se održati.

Kakva je refleksija političke patologije i anomičnog društva na poziciju pojedinca?

Površnom analizom bez eksperimenta može se reći da je prisutna opća ili velika apatija i frustracija pojedinaca;

Veliko nepovjerenje građana u politiku i sistem vlasti, u izabrane zvaničnike i narodne predstavnike;

Gubljenje povjerenja u vrijednosni sistem i normativni poredak;

Okretanje građana ka religijskoj etici i vrijednostima nasuprot normativnom poretku i institucijama države. Međutim, umjesto smiraja nerijetko nailaze na nove politizacije i manipulacije kroz religijske manifestacije;

Apatija za učešće u akcijama i promjenama, bojkotovanje izbora i političkih formi djelovanja.

Ako pokušamo sami odgovoriti na neka od naznačenih pitanja nužno ćemo se zapitati jesmo li mi političko ili predpolitičko društvo. Postavljanjem ovakvog pitanja opravdavamo političke snage za nedostatak ideja i za njihove efekte koje su ostavile građanima ili narodima. Dakle, vraćamo se Makijaveliju koji bi mogao reći da akcija opravdava mišljenje ili nedostatak ideja, opravdava politiku tragedije u kojoj vladari imaju moć, a politici kao neidentifikovanoj formi ostavljaju tragediju.

Rezime

Ponuđena analiza ima za cilj da pokaže složenost društvenih odnosa koji se nameću procesom tranzicije. Najsnažniji dio procesa promjena u društvu danas je onaj koji nosi promjena vlasničke strukture, dakle, same osnove ekonomskog sistema. To nije marksistički pristup već, prije svega, iskustvo promjena koje su se već oslikale na različite načine na društvenoj sceni. Istini za volju pokušali smo osvjetliti barem u naznakama promjene koje nose sa sobom pozitivne efekte, ali i one koje su retrogradne, sa velikim posljedicama koje, opet, na svoj način postaju kočnica društvenog napretka i angažiranja snaga koje bi mogle ubrzati tok događanja.

Posljednjih deset godina suočili smo se sa različitim promjenama, od rata i tragedije do onog što u modernom smislu označavamo eufeminizmom tranzicija. Iskustva su značajna, mada parcijalna, dosezi mali a posljedice velike. Nošenje sa stanjem promjena snage progressa podređene su regresivnim, što stvara konfuziju i veliku neizvjesnost. Pozivanje na prošlost je, u stvari, opravdavanje akcija koje su imale velike negativne posljedice bez izvjesnosti i napretka i u vremenu i u prostoru. Zarobljenost u emocionalne, a ne u racionalne okove, stvorila je stanje konfuzije, bezakonja, ništavnosti prava i pravnih normi, razdrobljenost vlasti na parcijalno-teritorijalnu razinu koja se opravdava samim činom postojanja.

Promjene su nešto što ide izvan snaga koje misle da ih generiraju. Tokovi su neizvjesni sa mnogobrojnim preprekama strukturalne ali i funkcionalne prirode. Život ima svoj smisao, on je utemeljen u nadanju, obećanjima vizionara koji donose nešto što i sami ne razumiju ili ne prihvataju. Ta duokonfuzija je stanje bolesti bosanskohercegovačkog društva ali i njegovih institucionalnih struktura, jer i one su podložne anemiji koja svakim danom biva sve veća. Zato, cilj teksta nije da kritizira stanje, već da ukaže na tok i smjer događanja, da iz druge vizure potakne snage na promišljanje i činjenje. Ne znam samo da li ima dovoljno snaga i volje da se promjene programiraju i realiziraju u pravcu normalnosti, nasuprot devijantnosti. Iskustvo prakse će to potvrditi, a vrijeme koje je pred nama dokazati.